# O'ZBEK TILINI XORIJIY TIL SIFATIDA O'RGATISHNING SAMARALI USULLARI

**Akramova O'g'iloy Ulug'bekovna**
Andijon davlat chet tillari instituti, Xorijiy til va adabiyoti yo'nalishi, 106-guruh XTA talabasi

**Annotatsiya.** Maqolada o'zbek tilini xorijiy til sifatida o'rgatishning samarali usullari nazariy va metodik jihatdan tahlil qilinadi. Til o'rgatishning kommunikativ, vazifaga asoslangan, lingvomadaniy va axborot-kommunikatsiya texnologiyalariga tayanuvchi yondashuvlari o'zbek tilining o'ziga xos xususiyatlari – agglutinativ tuzilishi, qo'shimchalar tizimi, so'z tartibi, maxsus tovushlari va murojaat shakllari – nuqtayi nazaridan ko'rib chiqiladi. Muallif o'quvchining ona tilidan kelib chiqadigan qiyinchiliklarni inobatga olgan holda fonetika, grammatika, lug'at va nutqiy faoliyat turlarini o'rgatish bo'yicha usullar tizimini hamda baholash tamoyillarini taklif etadi. Tadqiqot natijalaridan o'zbek tilini chet elliklarga o'rgatuvchi o'qituvchilar, o'quv dasturlari va darsliklar tuzuvchilar foydalanishi mumkin.

**Kalit so'zlar:** o'zbek tili, xorijiy til sifatida o'rgatish, kommunikativ yondashuv, vazifaga asoslangan o'qitish, lingvomadaniy kompetensiya, interferensiya, baholash.

**Аннотация.** В статье теоретически и методически анализируются эффективные методы обучения узбекскому языку как иностранному. Коммуникативный, задачный, лингвокультурологический подходы и подходы с использованием информационно-коммуникационных технологий рассматриваются с учётом особенностей узбекского языка: агглютинативного строя, системы аффиксов, порядка слов, специфических звуков и форм обращения. Автор предлагает систему методов обучения фонетике, грамматике, лексике и видам речевой деятельности с учётом трудностей, обусловленных родным языком обучающегося, а также принципы оценивания. Результаты исследования могут быть использованы преподавателями узбекского языка для иностранцев, составителями учебных программ и учебников.

**Ключевые слова:** узбекский язык, обучение иностранному языку, коммуникативный подход, задачное обучение, лингвокультурная компетенция, интерференция, оценивание.

**Abstract.** The article analyzes effective methods of teaching Uzbek as a foreign language from theoretical and methodological perspectives. Communicative, task-based, linguocultural, and technology-supported approaches are considered in light of the specific features of Uzbek: its agglutinative structure, suffix system, word order, special sounds, and forms of address. The author proposes a system of methods for teaching phonetics, grammar, vocabulary, and language skills, taking into account the difficulties arising from learners' native languages, as well as assessment principles. The results can be used by teachers of Uzbek to foreigners and by designers of curricula and textbooks.

**Keywords:** Uzbek language, teaching as a foreign language, communicative approach, task-based teaching, linguocultural competence, interference, assessment.

**Kirish.** O'zbek tilining xalqaro maydondagi mavqei, xorijiy mamlakatlar bilan iqtisodiy, madaniy va ta'lim sohasidagi hamkorlikning kengayishi uni xorijiy til sifatida o'rganishga qiziqishni oshirmoqda. O'zbek tilini o'rganuvchilar orasida talabalar, mutaxassislar, tadbirkorlar, turistlar va tarjimonlar bor, ularning maqsadi, tayyorgarlik darajasi va ona tili turlicha. Shu bois o'zbek tilini



*Mualliflik huquqi egasi tomonidan ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.*

xorijiy til sifatida o'rgatishda yagona, hamma uchun mos usul mavjud emas: o'qituvchi o'quvchining ehtiyoji va til muhitini inobatga olgan holda usullarni tanlashi lozim.

O'zbek tilini ona tili sifatida o'rgatish metodikasi nisbatan rivojlangan bo'lsa-da, uni xorijiy til sifatida o'rgatish o'zining alohida qonuniyatlariga ega. Chunki ona tilida so'zlovchi grammatik qoidalarni nutq jarayonida avtomatik o'zlashtiradi, xorijiy til o'rganuvchi esa har bir qo'shimcha, so'z tartibi va talaffuz qoidasini ongli ravishda o'rganishi kerak. Bundan tashqari, ona tilidagi tovush, grammatik va madaniy odatlar yangi tilni o'zlashtirishga ham yordam beradi, ham to'sqinlik qiladi.

Tadqiqotning maqsadi – o'zbek tilini xorijiy til sifatida o'rgatishning samarali usullarini nazariy asoslash va tizimlashtirish. Vazifalar: (1) xorijiy tillarni o'rgatishning asosiy yondashuvlarini ko'rib chiqish; (2) o'zbek tilining o'rganuvchilar uchun qiyinchilik tug'diruvchi xususiyatlarini aniqlash; (3) fonetika, grammatika, lug'at va nutqiy faoliyat turlarini o'rgatish usullarini belgilash; (4) baholash va o'quv jarayonini tashkil etish bo'yicha takliflar ishlab chiqish.

**Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili.** Xorijiy til o'rgatish nazariyasida bir necha yondashuv shakllangan: grammatika-tarjima, to'g'ridan-to'g'ri, audiolingval, kommunikativ va vazifaga asoslangan usullar. Ularning rivoji va farqlari J.Richards va T.Rodjers asarida batafsil yoritilgan. D.Haymsning kommunikativ kompetensiya haqidagi qarashlari, shuningdek, M.Kanale va M.Suen tomonidan til o'rgatishda kommunikativ yondashuvning nazariy asoslari ishlab chiqilishi tilni faqat qoidalar majmui emas, balki real vaziyatlarda muloqot qilish vositasi sifatida o'rgatish lozimligini ko'rsatadi.

S.Krashen til o'zlashtirishda tushunarli kirish materiali (input) ning ahamiyatini ta'kidlagan, R.Ellis esa vazifaga asoslangan o'qitishni, ya'ni o'quvchi real maqsadga erishish uchun tilni qo'llaydigan topshiriqlar asosida o'rgatishni asoslagan. L.Vigotskiyning yaqin rivojlanish zonasi haqidagi ta'limoti o'qituvchi yordami bilan o'quvchi mustaqil bajara olmaydigan vazifani bajarishi, keyinchalik esa mustaqil bajarishi jarayonini tushuntiradi. Til bilish darajalarini tavsiflash uchun esa Umumevropa tillar bo'yicha kompetensiyalar tizimi (CEFR) A1 dan C2 gacha bo'lgan darajalarni belgilab beradi va o'quv maqsadlari hamda baholash mezonlarini aniqlashda keng qo'llaniladi.

**Tadqiqot metodologiyasi.** Tadqiqotda nazariy tahlil, qiyosiy-chog'ishtirma, tizimli yondashuv va pedagogik modellashtirish usullaridan foydalanildi. Xorijiy tillarni o'rgatishning mavjud yondashuvlari o'zbek tilining tuzilish xususiyatlari bilan qiyoslandi va har bir til materiali uchun mos usullar belgilandi. Ta'kidlash joizki, maqolada tajriba-sinov natijalari yoki statistik ma'lumotlar keltirilmaydi; taklif etilgan usullar tizimi kelgusida aniq o'quv guruhida sinovdan o'tkazilishi va natijalari o'lchanishi mumkin.

**Tahlil va natijalar.** O'zbek tilini xorijiy til sifatida o'rgatishda dastlab tilning o'rganuvchi uchun qiyinchilik tug'diruvchi jihatlarini aniqlash zarur. O'zbek tili agglutinativ tildir: so'z o'zagiga ketma-ket qo'shimchalar qo'shilib, grammatik ma'no ifodalanadi (masalan, kitob-lar-imiz-da). Bu rus yoki ingliz tilida so'zlashuvchi o'quvchi uchun odatiy bo'lmagan holat bo'lib, qo'shimchalar tartibi va shakli alohida mashq talab qiladi. Gapda so'z tartibi odatda ega – to'ldiruvchi – kesim shaklida bo'lib, kesim gap oxirida keladi. Tovush tizimida q, g', x, h, o' kabi tovushlarni farqlash va to'g'ri talaffuz qilish ham ko'plab o'rganuvchilar uchun qiyin. Shuningdek, "siz" va "sen" murojaat shakllari, aka, opa kabi murojaatlar ijtimoiy munosabatni ifodalaydi va madaniy kompetensiyani talab qiladi. Ayni paytda o'zbek tilida grammatik jins kategoriyasi yo'q, bu esa bir qator tillarda so'zlashuvchilar uchun osonlik tug'diradi.

Kommunikativ yondashuv o'zbek tilini o'rgatishda asosiy yondashuv bo'lishi lozim. Bunda dars real muloqot vaziyatlari – tanishish, salomlashish, yo'l so'rash, bozorda xarid qilish, mehmonxona va


Mualliflik huquqi egasi tomonidan ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

transportda muloqot, oilaviy suhbat – atrofida quriladi. O'quvchi dastlabki darslardanoq o'zbek tilida kichik mazmunli gaplar tuzadi, grammatik qoidalar esa shu muloqot ehtiyojidan kelib chiqib o'rgatiladi.

Vazifaga asoslangan o'qitish nutqiy ko'nikmalarni mustahkamlaydi. Masalan, o'quvchilarga "restoranda buyurtma berish", "shahar xaritasi bo'yicha yo'l tushuntirish", "ariza yozish" kabi topshiriqlar beriladi; ular topshiriqni bajarish uchun zarur til vositalarini o'zlari qidiradi va qo'llaydi. Bu usul o'quvchining faolligini oshiradi hamda tilni amaliyotda qo'llash ko'nikmasini shakllantiradi.

Fonetikani o'rgatishda minimal juftliklar bilan ishlash, tinglab takrorlash va talaffuzni yozib olib solishtirish samarali. Masalan, "qul – kul", "xol – hol" kabi juftliklar o'zbek tilidagi tovushlarning ma'no farqlovchi vazifasini ko'rsatadi. Grammatikani o'rgatishda qo'shimchalarni alohida jadval sifatida yodlatish o'rniga ularni kontekstda ko'rsatish, o'quvchini qoidani misollar asosida mustaqil chiqarishga yo'naltirish (induktiv usul) hamda keyin mashq bilan mustahkamlash maqsadga muvofiq. Lug'at ustida ishlashda so'zlarni mavzular va ishlatilish vaziyatlari bo'yicha guruhlash, takrorlash oraliqlarini rejalashtirish va so'z yasalishi modellari (so'z o'zagi va yasovchi qo'shimchalar) orqali o'rgatish lug'at boyligini tezroq oshiradi.

Lingvomadaniy yondashuv o'zbek tilini madaniy muhit bilan birga o'rgatishni ko'zda tutadi. Salomlashish va hol-ahvol so'rash formulalari, duo va minnatdorchilik ifodalari, maqollar, milliy taomlar va bayramlar bilan bog'liq so'zlar o'quvchi uchun nafaqat til materiali, balki muloqot madaniyatini tushunish vositasidir. Bu madaniy mazmun e'tiborga olinmasa, o'quvchi grammatik jihatdan to'g'ri, ammo madaniy jihatdan o'rinsiz gaplar tuzishi mumkin.

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari o'qitishda qo'shimcha imkoniyat beradi: audio va video materiallar, interaktiv mashqlar, mobil ilovalar, onlayn suhbat mashg'ulotlari o'quvchiga o'zbek tili muhitidan tashqarida ham tinglash va gapirishni mashq qilishga yordam beradi. Shu bilan birga, texnologiya o'qituvchining o'rnini bosmaydi, u o'quv jarayonini to'ldiruvchi vosita sifatida ishlatilishi lozim. Ushbu tahlil asosida o'zbek tilini xorijiy til sifatida o'rgatishning asosiy usullari 1-jadvalda umumlashtirildi.

**1-jadval. O'zbek tilini xorijiy til sifatida o'rgatish usullari**

| Usul | Mohiyati | O'zbek tilida qo'llanilishi |
|---|---|---|
| **Kommunikativ** | Til real muloqot vaziyatlari orqali o'rgatiladi | Salomlashish, xarid qilish, yo'l so'rash kabi vaziyatli dialoglar |
| **Vazifaga asoslangan** | O'quvchi aniq maqsadga erishish uchun tilni qo'llaydi | Buyurtma berish, yo'l tushuntirish, ariza yozish topshiriqlari |
| **Induktiv-kontekstual grammatika** | Qoida misollardan chiqariladi, so'ng mashq bilan mustahkamlanadi | Kelishik, egalik va fe'l qo'shimchalarini matn va dialog ichida o'rgatish |
| **Fonetik mashqlar** | Minimal juftliklar, tinglab takrorlash, talaffuzni solishtirish | q, g', x, h, o' tovushlarini farqlash |
| **Lingvomadaniy yondashuv** | Til madaniy mazmun bilan birga o'rgatiladi | Murojaat shakllari, duo va olqishlar, maqollar, milliy realiyalar |
| **Texnologiyaga** | Raqamli resurslar o'quv | Audio-video materiallar, interaktiv |


Mualliflik huquqi egasi tomonidan ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

| Usul | Mohiyati | O'zbek tilida qo'llanilishi |
|---|---|---|
| **tayanuvchi** | jarayonini to'ldiradi | mashqlar, onlayn suhbat |

Baholash jarayoni o'quvchining til bilish darajasini aniq ko'rsatishi uchun CEFR darajalariga mos tavsiflovchi mezonlar asosida tashkil etilishi tavsiya etiladi. Shakllantiruvchi baholash – dars davomida berilgan izoh va tuzatishlar, kichik amaliy topshiriqlar, o'quvchining shaxsiy yutuqlar jamlanmasi (portfolio) – xatolardan o'rganishga yordam beradi, yakuniy baholash esa to'rt nutqiy faoliyat turi bo'yicha (tinglab tushunish, gapirish, o'qish, yozish) o'tkazilishi kerak. Samarali o'qitishga ta'sir etuvchi omillar sifatida o'quvchining ona tili va yoshi, o'rganish maqsadi, til muhitining mavjudligi, o'qituvchining metodik tayyorgarligi va o'quv materiallarining sifati ajralib turadi.

**Xulosa va takliflar.** Xulosa qilib aytganda, o'zbek tilini xorijiy til sifatida o'rgatishda yagona usul emas, balki kommunikativ, vazifaga asoslangan, lingvomadaniy va texnologik yondashuvlarning uyg'unlashgan tizimi samarali bo'ladi. Usullarni tanlashda tilning agglutinativ xususiyati, maxsus tovushlari, so'z tartibi, murojaat shakllari hamda o'quvchining ona tili va maqsadi inobatga olinishi lozim.

Tadqiqot asosida quyidagi takliflar beriladi: birinchidan, o'quv dasturlarini CEFR darajalariga mos ravishda tuzish va har bir darajada nutqiy vaziyatlar hamda grammatik material ro'yxatini belgilash; ikkinchidan, darsliklarda grammatikani kontekstda va madaniy mazmun bilan birga berish; uchinchidan, o'rganuvchilarning ona tillari bo'yicha xato tahlillarini yuritib, interferensiya xatolariga mo'ljallangan qo'shimcha mashqlar tayyorlash; to'rtinchidan, o'zbek tilini xorijiy til sifatida o'rgatuvchi o'qituvchilar uchun metodik tayyorgarlik kurslarini tashkil etish; beshinchidan, audio-video va interaktiv o'quv resurslarini yaratish. Taklif etilgan usullar tizimi kelgusida aniq o'quv guruhida sinovdan o'tkazilsa, uning samaradorligi aniqroq ko'rinadi.

**Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati (References)**

1. Azizov O. O'zbek tili va chet tillarini qiyoslab o'qitish metodikasi. — Toshkent: Fan, 2018.
2. Yunusov S. O'zbek tilini xorijiy til sifatida o'qitishning nazariy va amaliy asoslari. — Toshkent: Universitet, 2021.
3. Mamatov A. Lisoniy shaxs va lingvomadaniy yondashuv. — Toshkent: Akademnashr, 2020.
4. Richards J. C., Rodgers T. S. Approaches and Methods in Language Teaching. — Cambridge University Press, 2014.
5. Ellis R. Task-based Language Learning and Teaching. — Oxford University Press, 2003.
6. Qodirov M., Toshboyeva Z. O'zbek tili chet tili sifatida: A1-A2 darajadagi o'quv qo'llanma. — Toshkent: Mumtoz so'z, 2022.
7. Krashen S. Principles and Practice in Second Language Acquisition. — Pergamon Press, 1982.
8. Sayfullayeva R. va boshqalar. Hozirgi o'zbek adabiy tili. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2020.


Mualliflik huquqi egasi tomonidan ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.